

ADATTÁR.

Eltűnt vitairatok a 17. század közepe tájáról.

I. CZVITTINGER a SÁMBÁR Mátyás műveinek felsorolásakor *Novitas sectae Calvinisticae* címmel említi ennek egy vitairatát, melyet, miként az erről kifejtett vitának többi, tőle származó termékeit, minden bizonnyal szintén magyarul írt 1657-ben. Minthogy a latinul közlött címek CZVITTINGERNél igen gyakran csak a tárgyát jelzik az illető könyvnek, nem pedig pontos fordításai a magyar címeknek, ennek is csak a tárgyát tudhatjuk bizonyossággal, címéről pedig csak föltehetjük, hogy esetleg magyarul is ugyanaz lehetett, vagyis *A kálvinista felekezet ujsága*. Minthogy SÁMBÁRnak 1658-ban megjelent *Kancsalok okulárjok vagy Okuláre egy hályogos szemű kálvinista prédikátor orrára* (SZTRIPSZKY 2019—226. sz.) c. munkája feltétlenül az előbbire református részről adott válasszal polémizál, egy ilyennek is multhatatlanul léteznie kellett, mégpedig valószínűleg ugyanannak a tollából, aki azután erre az *Okuláréra* is megfelelt. Ez LIPPAI Sámuel akkor nagykárolyi református lelkész volt s művének vagy 1657-ben vagy 1658-ban kellett kikerülni sajtó alól.

2. A SÁMBÁR *Okuláréjára* LIPPAITól írt cáfolatnak a címében bizonyosan szintén előfordult az okulár szó, mivel SÁMBÁR *A három üdvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanítók mint felelnek?* . . . c. 1667-ben megjelent könyve 119. lapján említi, hogy «LIPPAI Sámuel egy cigány okulárjában cselekedék ezelőtt hat (igazában nyolc Z. J.) esztendővel, az sok pápista doctorok írásait előhozván sok hamis megvesztegetéssel, amint megmutattuk azon cigány okulárjának próbakövében». Vagyis erre volt válasz SÁMBÁRnak a Régi Magyar Könyvtár I. kötetében 952. szám alatt fölemlített műve, melyből ma már egy példány sincs, de lehetséges, hogy már a SÁNDOR István korában sem volt, akire SZABÓ Károly hivatkozik. Így aztán SÁNDOR is csak a CZVITTINGER latin szövegéből lefordítva adta neki *A prédikátor pápaszemének próbaköve* címet. Részemről nem tudom elhinni, hogy az igazi címben ne az okulár szó szerepelt volna. CZEGLÉDI

István is elmondja *Síralmas zarándoki járásból csak nem régen hazaérkezett Malach doktornak . . . Melach tudós barátjával való pajtársi szöbeszéde* (1659) c. művének 8. lapján, hogy kevéssel azelőtt írt valaki M. G. kezdőbetűjű név alatt egy *Tükör okulár* című könyvet, mely vagy ez lehetett, vagy pedig MEGYERI Zsigmondnak a *Lelki okulár* (1658) c. munkája (R. M. K. I. 929.). A kezdőbetűik egyike ugyan egyik szerző nevének sem felel meg, de könnyen megeshetik, hogy a G. sajtóhiba S. helyett, ami a SÁMBÁR vezetéknevének és a MEGYERI akkori írás szerinti keresztnevének éppen úgy kezdőbetűje, mint az M. a SÁMBÁR keresztnevének s a MEGYERI vezetéknevének. Ha pedig nem sajtóhiba s tényleg egy harmadik műről beszél CZEGLÉDI, akkor ezzel is egy eltűnt magyar könyvnek legalább címe kerül elő.

3. Ugyancsak SÁMBÁR lehetett a megnevezetlen szerzője annak a hasonlóképen 1659-ben kiadott egyívnyi vitairatnak is, mely CZEGLÉDI Istvánnak, *Egy katolikus embernek egy más igaz evangélium tején felneveltetett kálvinista emberrel való beszélgetése* (1659) c. rövid munkája (R. M. K. I. 951.) volt válasz. Erről az ez ellen írt műről KÖLESÉRI Sámuel is megemlékszik a CZEGLÉDI *Sion vára* előszavában, de megemlíti maga CZEGLÉDI is az *Idős Noé becsületét oltalmazó Jáfetke* (1664) c. művében, mégpedig *Castigatio* címmel, ami azonban az akkori szokáshoz képest bizonyára nem szó szerinti idézése az igazi címének. És magától érthetőleg megemlíti abban a művében is, amelyet reá való válaszul írt: a *Síralmas zarándoki járásból csak nem régen hazaérkezett Malach doktornak . . . Melach tudós barátjával való pajtársi szöbeszéde* címűben. Minthogy azonban a saját előbbi művét meg *Castigálás* címmel emlegeti, megkülönböztetendő a kettő egymástól.

4. CZEGLÉDI Istvánnak 1662-ig a megigazulás kérdése felől is jelent meg egy műve, melyet nemkülönben valamelyik jezsuita ellen írt, de nem bizonyos, hogy SÁMBÁR ellen-e? és hogy valami külön kiadott könyv ellen-e? Később több ízben tesz róla említést CZEGLÉDI, pl. az *Idős Noé becsületét oltalmazó Jáfetke* F. 7. levelén.

5. PÁZMÁNY Péternek *Az szentírásról és az anyaszentegyházról* szóló műve (1626) első «könyvecské»-jéből a VII. és VIII. részt Bécsben a KÜRNER-nyomdában 1661-ben vagy 1662-ben kinyomatta a pozsonyi jezsuiták collegiuma *Két szárny, melyekkel felemelkedvén a heresztyén lélek az új tanítók törei előtt elszaladhasson* címmel (SZTRIPSZKY

2170—376. sz. kipótlandó az onnan hiányzó s itt felsorolt adatokkal). Erre PÓSAHÁZI János «Janus Philalethus Hydropolitanus» álnév alatt választ írt *Egy Pozsonyból repült huholó bagolynak megmellyesztése* címmel, mely ismeretlen helyen 1662-ben jelent meg (SZTRIPSZKY 2038—245. sz.). Ezt valaki katolikus részről nem hagyta felelet nélkül s mégis teljesen eltűnt művében, melynek sem címéről, sem szerzőjéről nem tudunk, csupán egykori létezéséről, CZEGLÉDI ellen is kikelt, amiről ez sértődötten emlékezett meg az *Idős Noé becsületét oltalmazó Játéka* F. 7. levelén.

6. SÁMBÁRnak *Három üdvösséges kérdés . . .* c. műve 1661-ben közrebocsátott első kiadása ellen 1664-ben egy kis vitairat látott napvilágot, azzal a kérdéssel foglalkozva, hogy «tudja-e kiki maga felől minden bizonyosan, hogy Isten kedvében vagyon?» Ezt SÁMBÁR maga említi *A három üdvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanítók mint felelnek?* (1667) c. munkája 2. lapján. Talán ez PÓSAHÁZINAK az a *Syllogizmus* néven említett műve, melyet a *Göröcsös bot . . .* c. munkájában a SÁMBÁR előbbi műve, tehát ugyanaz ellen szólónak mond. Nincs kizárva ez még akkor sem, ha munkájának más volt a valóságos címe, mert hiszen a könyvcímek elferdítve való emlegetése általában is, de különösen PÓSAHÁZINÁL gyakran fordul elő. Viszont nem lehetetlen, hogy a SÁMBÁRTÓL említett mű is más volt, a PÓSAHÁZIE is más volt. Ez esetben még több vitairat tűnt el előlünk.

7. SÁMBÁR Mátyás ismeretlen cím alatt 1665-ben egy manifestumot tett közzé a sárospataki jezsuiták nevében. Ő maga is emlegeti később *A három üdvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanítók mint felelnek?* c. munkájának 407. és 448. lapjain. PÓSAHÁZI pedig külön könyvet írt ellene még abban az évben (tehát nem 1671 után, mint ahogy a R. M. K. I. 1616. sz. a. SZABÓ Károly véli, ki nem látván példányát, a különben azon is megnevezetlen szerzőt sem tudta még sejteni sem) *Rövid tudósítás a consequentiákról a pataki jezsuita pátterek manifestumára való felelettel együtt* címmel. A SÁMBÁR műve annak a szóbeli hitvitának az eredménye, melyet 1665 június 7-én a sárospataki utcán tartottak s ennek a SÁMBÁR által előadott történetét is helyreigazítja válaszában PÓSAHÁZI. A SÁMBÁR műve is ugyanazokkal a tárgyakkal foglalkozhatott, mint a PÓSAHÁZIE, aki egyfelől azt bizonyította, hogy «a theológiában vagy valamely hitnek ágazatjának megpróbálására vagy valamely tévelygésnek megcáfolására élhetni a szentírásban fundáltatott consequentiákkal» (a *Pósa-*

házi Jánosnak Kis Imre nevű jezsuitával való vetélkedése . . . 59. lapja szerint), másfelől «tíz punctumokban mutogatá meg», hogy azok a dolgok, amelyeket ők a katolikusok ellen vitatnak, mind megtalálhatnak a szentírásban (*A három kérdésre való summás választételnek* . . . nagyobb megerősödése . . . 291. és 301. lapja szerint), végül pedig a Manifestum ténybeli állításait igazítja helyre.

8—9. KIS Imrének, kit *Pósházi Jánosnak Kis Imre nevű jezsuita páterrel való vetélkedése* c. művében (65—66. l.) PÓSAHÁZI két ellene írt mű szerzőjének mond (t. i. e mű megjelenéséig kettőnek), ezek közül egyik műve CZVITTINGER szerint ugyancsak a consequentiák kérdésével foglalkozott. A másik pedig megindítója volt annak a vitának, mely a calvinista vallás régiségéről ugyancsak egy szóbeli eszmecsere nyomán 1666-ban ismét kiújult, ez alkalommal KIS és PÓSAHÁZI között. E vitára nézve abban a szerencsés helyzetben vagyunk immár, hogy kettőjüknek összesen kilenc hosszabb-rövidebb iratáról pontosan számot adhatunk. Ezt annak köszönhetjük, hogy amik ez iratok közül fenn nem maradtak, azoknak az emlékéét CZVITTINGER nagy részben fenntartotta. Minthogy SZABÓ Károly a Régi Magyar Könyvtárba ennek dacára sem vette fel őket, itt közöljük, a CZVITTINGERNÉL latinul közlött címeket magyarul, az elsőt egybevetve azzal, amit címéből vagy legalább is tárgyából megörökített PÓSAHÁZI: *Volt-e valaha, valaholott, valakinél Calvinus János előtt a mostani calvinisták vallása?* (Kassa, 1666); *Cáfolata egy calvinista professornak, ki azt állítja, hogy megvoltak Calvinus előtt az üdvösségre szükséges összes calvinista hitcikkek* (Kassa, 1666); *Egy könyvecske védelme, mely szerint hiába fáradoznak a calvinisták annak kimutatásán, hogy felekezetők teljesen megvolt Calvinus előtt* (Kassa, 1667). Ezek mind a KIS Imre művei). Viszont CZVITTINGERNÉL sincs meg PÓSAHÁZINAK az a műve, melyre SÁMBÁR *A három üdvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanítók mint felelnek?* c. könyve 550. lapján utal ilyképen: «PÓSAHÁZI is vesztett perinek végső látatjában . . .». Ennek címét BENKŐ József őrizte meg (*Transsylvania* II. k. 283. l.) ekként: *Nagyobb látatja a páter Kis vesztett perinek.* (H. n. 1667. 8. r.)

10. SÁMBÁR Mátyás *Három üdvösséges kérdés* . . . c. munkájának első kiadása 1661-ben jelent meg (R. M. K. I. 979.), a harmadik, javított kiadása pedig 1672-ben (R. M. K. I. 1127.). Ennek az utóbbinak a címlapján ugyanis meg van mondva, hogy már «harmadszor bocsáttatott ki» ez alkalommal. Közben tehát kellett még lennie egy

kiadásának. Ennek kiadási ideje bizonyosan 1665-re esik, mivel más-különbben érthetetlen volna, hogy az először már évekkel előbb meg-jelent, de — úgylátszik — jóformán észre sem vett mű ellen miért éppen 1665-ben indult meg a harc. SZŐLŐSI Miáhllynak 1668-ban megjelent *Sion leánya* . . . (R. M. K. I. 1068.) c. könyve szerzetetésének idején, vagyis 1666-ban már közkézen forgott, de a MATKÓ István *Fövenyen építetett ház romlása* . . . (R. M. K. I. 1043.) megírásának idejét, 1665 nyarát is megelőzőleg kellett megjelennie. SZŐLŐSI szerint Sáros-patakon nyomtatták, de ez alig hihető és leginkább Kassa tekinthető kiadási helyének.

11. FABRICIUS János breznóbányai evangélikus rector 1667 júniusában SMRTNIK Menyhért nevű tanítványával disputatiót tar-tatott (R. M. K. II. 1100) HOLOVITIUS (vagyis HOLLOVICH) Pálnak, korábban a nagyszombati egyetem rectorának egy *Discursus* kezdetű címet viselő műve ellen, mely az evangélikusok bibliamagyarázati szabályait támadta meg. Ez alkalmasint nem sokkal előbb jelenhetett meg, minden valószínűség szerint éppen Nagyszombatban. Az bizo-nyos, hogy HOLLOVICH még életben volt az ellene írt disputatio ki-adásakor.

12. CZEGLÉDI Istvánnak *Redivivus Jáfetke* c. műve, mely nem — miként a R. M. K. I. 1082. sz. a. állítatják — az *Orvosló ispitály* (1664) ellen, hanem SÁMBÁRNak *A három üdvösséges kérdésre a Luther és calvinista tanítók mint felelnek?* . . . (1667) c. munkája ellen van írva, a 176—213. lapjain ILLYEFALVI Istvánnak a zsinatokról szóló tétéleit cáfolgatja, melyek szent Péternek ajánlva Kassán 1668-ban láttak napvilágot. Minthogy ILLYEFALVI akkor ott a katolikus aka-démia hallgatója volt, mindenesetre valamelyik professzorának az elnöklete alatt történt a kitézett tétélek védelmezése. Mégpedig ez a professzor a CZEGLÉDI fejtegetései folyamán egyízben szintén megemlített CSEKE lehetett, aki viszont minden bizonnyal azonos azzal a CSEKE Istvánnal, kitől Kassán 1666-ban egy latin költemény került ki sajtó alól, azelőtt meg Nagyszombatban bocsátotta közre egy pár dolgozatát.

A könyvészeti irodalmunkba már bejutott könyvek egynémelyi-két illető ismereteinkhez is közölhetek egy pár pótló adatot. A R. M. K. I. kötetében 1617. sz. a. leírt polémikus műnek nem SEDULIUS TRANQUILLUS, hanem SEDULIUS PEREGRINUS álnevet viselt a szer-zője. Ennek a műnek 31. lapjáról viszont jóval bővebb címét adha-

tom a R. M. K. II. k. 630. sz. a. említett könyvnek, mégpedig ekképen : *Jesu et Mariae Cliens et Clientum suorum Patronus S. Ignatius* etc. PÁZMÁNYnak SzTRIPSKYNél 1906—167. sz. a. előforduló műve, illetőleg *Bizonyos okok* c. művének ott említett kiadása *Nyolc okok* c. a. 85. lapon jelen volt meg, mégpedig pontosan 1640-ben, nem csupán a táján ez évnek. Eme névtelenül kiadott könyv ellen írta CZEGLÉDI, szintén névtelenül a *Barátsági dorgálás . . .* (1663) c. munkáját. Ekkor még nem tudta, hogy amannak PÁZMÁNY a szerzője, noha észrevette a *Kalauzzal* való rokonságát. A legérdekesebb azonban az, hogy a CZEGLÉDI műve ellen síkraszálló Kis Imre és SÁMBÁR Mátyás jezsuiták szintén nem tudták az általok védelmezett könyv szerzőjének kilétét. Ám CZEGLÉDI hamarosan rájött mégis és már a következő évben az *Idős Noé becsületét oltalmazó Jáfetkében* s később 1669-ben is a *Redivivus Jáfetkében* PÁZMÁNYT említi annak szerzőjéül.

DR. ZOVÁNYI JENŐ.